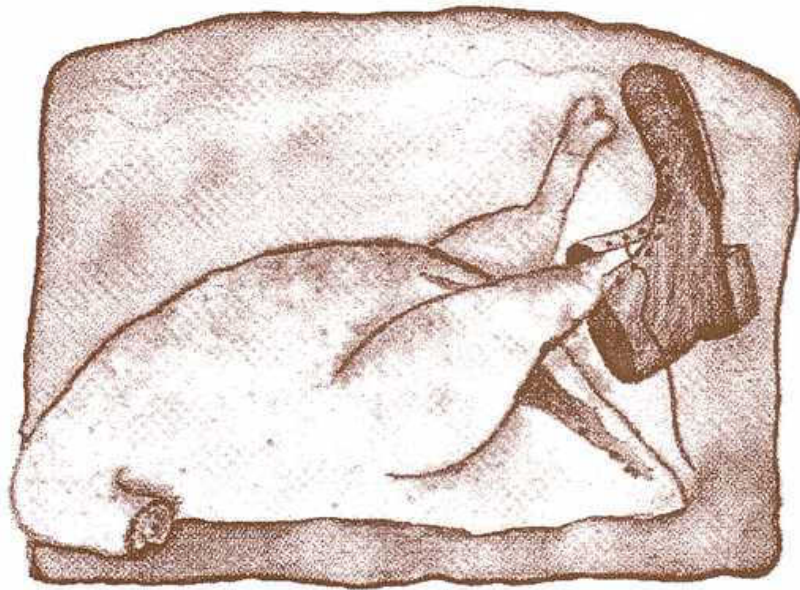

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

Z OBSAHU:

H. HAUKANES, F. PINE: Rituál a každodenné spotrebiteľské praktiky na českom a poľskom vidieku: pochopenie modernity prostredníctvom zmien v stravovacích návykoch

O. DANGLOVÁ: Dekolektivizácia a stratégie prežitia v post-socialistických poľnohospodárskych družstvách

T. BUŽEKOVÁ: Kognitívne aspekty koexistencie kresťanských a poverových predstáv na príklade vysvetlenia negatívnych udalostí v slovenských poverových rozprávaniach

Na obálke:

Prvá strana: *Ilustrácia Kataríny Ševellovej k rozprávke Pán Gagarandy z Rúrandy. In: Zámok na horúcom mori. Slovenské rozprávky z Rumunska. Zapísal Karol Plicka. Osveta, Martin 1995, s. 122.*

Preklady: Tatiana Bužeková

Dear reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P.O. Box 57, Nám. slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.sappress.sk> <http://www.etnologia.sk>

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

EDIČNÁ RADA

Ľubica Droppová, Gyivicsán Anna (MR), Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR)

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com
www.cejsh.icm.edu.pl
www.ceeol.de
www.mla.org
www.ulrichsweb.com
www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- H a u k a n e s, H. – P i n e, F.: Rituál a každodenné spotrebiteľské praktiky na českom a poľskom vidieku: pochopenie modernity prostredníctvom zmien v stravovacích návykoch..... 103
- D a n g l o v á, O.: Dekolektivizácia a stratégie prežitia v postsocialistických poľnohospodárskych družstvách..... 122
- B u ť e k o v á, T.: Kognitívne aspekty koexistencie kresťanských a poverových predstáv na príklade vysvetlenia negatívnych udalostí v slovenských poverových rozprávaniach..... 140

DISKUSIA

- K r e k o v i č o v á, E.; K i l i á n o v á, G.; Ad: Elschek, O.: Etnologické reflexie o koncepciách a stereotypoch..... 163

MATERIÁLY

- P a v u k o v á, S.: Tradície, zmeny a inovácie jedál v regióne Horehronia..... 172
- K o v á č – A d a m o v, M.: O čom lev mlčí. Bitka pri Vozokanoch v ľudovej pamäti Kňazíc a Opatoviec nad Žitavou..... 186

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSY

- Za doc. PhDr. Máriou (Mášou) Dubayovou, CSc. (V. F e g l o v á)..... 192
- Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc - 80 rokov pozoruhodného života... (M. K o v á č, T. P o d o l i n s k á)..... 195
- K životnému jubileu Stanislava Dúžeka (B. G a r a j)..... 200
- PhDr. Zora Vanovičová (E. K r e k o v i č o v á)..... 207
- VII. Medzinárodný festival čipky Lepoglava 2003 (J. Z a j o n c)..... 211
30. Etnomuzikologický seminár (B. G a r a j).... 213
- „Neničte archivy!“ – 19. strážnické sympóziu (J. Z a j o n c)..... 215

- Historická antropológia 2004 (L. K u d l á č e k)..... 218
- Poľská výstava o Rómoch (I. T h u r z o).... 220
- Workshop “Oral history. Interview ako kvalitatívne interdisciplinárna metóda. ”Projekt “Politické elity a disent v období tzv. normalizácie. Životopisné interview.” (L. S e g - Ľ o v á)..... 222
- Česko-Slovenská slovackistická konferencia v Brne (J. M a l j i n g o v á)..... 224

RECENZIE-ANOTÁCIE

- I. Slavec Gradišnik: Etnologija na Slovenskem. Med čermi narodopisja in antropologie (M. V á l k a)..... 226
- K. Leńska-Bak: Zapraszamy na wesele... Weselne oracje i ceremonialne formuly (K. J a k u b í k o v á)..... 229
- J. Ehmer, P. Gutschner (eds.): Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und Sozialwissenschaftliche Beiträge (L. H e r z á - n o v á)..... 230
- SYMPOSIA 2003 (M. B o t í k o v á, S. L e t a v a j o v á)..... 233
- B. Soukupová, M. Zahradníková (eds.): Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech (B. L e i c h t o v á) ... 236
- B. Soukupová, P. Salner (eds.): Modernizace, identita, stereotyp, konflikt. společnost po Hilsneriádě (D. L u t h e r)..... 238
- M. Vrzgulová (ed.): Videli sme holokaust (Z. V a n o v i č o v á)..... 239
- Neničte archivy! Současné metody dokumentace lidové kultury a digitalizace získaného materiálu či údajů o něm (D. B e l k o).... 240
- Z. Profantová (ed.): Slavistická folkloristika na rázcestí, Etnologické štúdie 10 (M. B o - c a n o v á)..... 242
- M. Babál: Drevená dedina Vlkolínec (P. S l a v k o v s k ý)..... 243
- A. Halíková: Milča Eremiášová / Řeč krajky – The Language of Lace – Die Sprache der Spitze (J. Z a j o n c)..... 244

CONTENTS

STUDIES

H a u k a n e s, H.– P i n e, F.: Ritual and everyday consumption practices in the Czech and Polish countryside: conceiving modernity through changing food regimes... 103

D a n g l o v á, O.: Decollectivisation and the Strategy for Survival of Post-Socialist Agricultural Cooperative Farms..... 122

B u ť e k o v á, T.: Cognitive Aspects of Coexistence of Christian and Folk Beliefs: Interpretations of Misfortune in Slovak Rural Folk Tales..... 140

DISCUSSION

K r e k o v i č o v á, E.; K i l i á n o v á, G. Ad: Elschek, O.: Ethnological Reflections on Conceptions and Stereotypes 163

MATERIALS

P a v u k o v á, S.: Traditions, Changes and Inovations of Food in Horehronie Region... 172

K o v á č – A d a m o v, M.: About what the Lion is silent. Battle near Vozokany in Folk Memory of Kňazice and Opatovce nad Žitavou..... 186

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

In Memory of doc. PhDr. Mária (Máša) Dubayová, CSc (V. F e g l o v á)..... 192

Jubilee of Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc. (M. K o v á č, T. P o d o l i n s k á)... 195

Jubilee of Stanislav Dúžek (B. G a r a j)..... 200

PhDr. Zora Vanovičová (E. K r e k o v i - č o v á)..... 207

VIIth International Festival of Lace Lepoglavla 2003 (J. Z a j o n c)..... 211

30. Etnomuzicological seminar (B. G a r a j) 213

„Don't damage archives!“ – 19th symposium in Strážnica (J. Z a j o n c)..... 215

Historical Anthropology 2004 (L. K u d l á - č e k)..... 218

Polish Exhibition about Romany People (I. T h u r z o)..... 220

Workshop “Oral history. Interview as Qualitative Interdisciplinary Method.“ Project “Political Elites and Disent during so called Normalisation Period. Autobiographical interview.” (L. S e g ŕ o v á)..... 222

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

DEKOLEKTIVIZÁCIA A STRATÉGIE PREŽITIA V POSTSOCIALISTICKÝCH POĽNOHOSPODÁRSKYCH DRUŽSTVÁCH

OLGA DANGLOVÁ

*Mgr. Olga Danglová, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, Slovakia, e-mail: olga.danglova@savba.sk*

Key aspects of the radical structural political and economic changes after 1989 are interlinked with a profound transformation of the rural environment and since then these processes have been constantly moulding all the specific features of rural microworld. the process of decollectivisation in Slovakia - in case it may be called decollectivisation at all - is rather a kind of reshaping collective forms of entrepreneurial activities. The economic effectivity of transformation and moral and symbolic effects of the new system of ownership have deeply influenced social relations not only within the co-operatives but also in the rural community as a whole.

Kľúčové slová: transformácia, dekollektivizácia, poľnohospodárske družstvá, stratégie prežitia

Key words: transformation, decollectivisation, agricultural cooperative farms, strategy for survival

Súkromné hospodárenie v malom. Nikto z toho nevyžije. Aj na západe sa farmári spájajú a robia spoločne.

(Správca poľnohospodárskeho družstevného dvora v Prašiciach, 2001)

Poľnohospodárske družstvo ako také, to nie je zlý výmysel. Jeho veľkou, síce možno jedinou, prednosťou je vysoká koncentrácia pôdy. Ale vykladať o tom, ako nám družstvá západ závidí, čo to je za hlúposť, keď tam majú dostatok potravín. Kde sa im môžeme rovnať s vysokou úrovňou poľnohospodárstva. Družstvá sú podnes sociálnym prvkom v

našej ekonomike. Aj obecné úrady podporujú družstvá, lebo vytvárajú zamestnanecké príležitosti. Že tam sedia, pijú a nerobia, to už je iná vec, potom ale nesmieme hovoriť o transformácii. Naše družstvo zatiaľ prežíva slušne, ale dobieha z podstaty. Spotrebúva a vyžiera naakumulovaný majetok. Nakoniec na to doplatia tí, čo majú majetkové podiely v družstvách. Tí svoje majetkové podiely asi nikdy neuvidia. Iná vec je, že s tým ani nikdy nepočítali.

Myslím si, že sa všetko časom vykryštalizuje. Družstvá nakoniec skončia tak, že pôjdu do konkurzu, alebo na bubon. Otázne je, čo je lepšie, šoková terapia, alebo step by step.

(Agropodnikateľ, za socializmu bývalý riaditeľ poľnohospodárskeho podniku, 1997)

Sociologické zistenia

Z regionálnej typológie OECD jednoznačne vyplýva, že Slovensko patrí medzi vidiecke krajiny. Doložené kvantitatívnymi údajmi – rozloha územia Slovenska je 49030 km², z toho vidiecky priestor tvorí 41378 km², t.j. 84,4 %. V obciach do 5000 obyvateľov býva 2 343 393 osôb, t.j. 43,7 % z celkového počtu obyvateľov Slovenska (BUCHTA 1998: 220). Hoci v sociálnom a ekonomickom priestore vidieka už poľnohospodárstvo nezohráva takú dôležitú úlohu ako v minulosti a agrárna zamestnanosť má na vidieku od minulého storočia po súčasnosť silne klesajúcu tendenciu, poľnohospodárstvo ostáva stále silným indikátorom vidieckeho života.

Výrazné zníženie stavu pracovných síl v poľnohospodárstve ilustrujú štatistické dáta: v roku 1930 pracovalo v poľnohospodárstve 56,8 % obyvateľstva, v roku 1970 20%, v roku 1999 už len 7,23 % (Štatistická ročenka 2000: 215). Pokles zamestnanosti, ktorý ešte nedosiahol svoje dno, sa zintenzívnil v 90. rokoch, keď sa poľnohospodárstvo, v pomere k iným odvetviam hospodárstva, zaradilo v tempe znižovania pracovných síl na prvé miesto. Podľa poľnohospodárskych ekonómov transformácia hospodárstva zasiahla poľnohospodársky sektor intenzívnejšie ako iné odvetvia hospodárstva. Najdramatickejšia redukcia zamestnanosti zasiahla poľnohospodárske družstvá, kde sa počet pracovníkov na 100 ha poľnohospodárskej pôdy znížil z 13,82% v roku 1989 na 6,36% v roku 1994 (NÁMEROVÁ 1997: 81). Príčinou úbytku agrárnej zamestnanosti je okrem hlbokej ekonomickej recesie odvetvia i znížená potreba kapitálovo náročnej manuálnej práce, silnejúci tlak na racionálne využitie pracovnej sily a znižovanie nákladov, čo sa prejavuje čoraz väčším dôrazom na využitie sezónnej pracovnej sily. Sezónna práca by mala podľa prognóz absorbovať najmä ľudí so zníženou šancou uplatnenia sa na trhu práce. Permanentné znižovanie zamestnanosti sa odráža v miernom náraste produktivity agrárneho sektora. Je to však nárast extenzívny, ktorý nesúvisí so skutočnou racionalizáciou práce a rastom intenzity produkcie. Od roku 1992 konštatujú ekonómovia pokles miezd v poľnohospodárstve až do tej miery, že nízka cena práce prestáva byť komparatívnou výhodou pre poľnohospodárske podnikanie a naopak, stáva sa brzdou ďalšieho rozvoja, pretože nepriťahuje kvalifikovanú a tvorivú pracovnú silu (Plán rozvoja vidieka Slovenskej republiky pre implementáciu programu SAPARD, s. 8, 20, 21). Predpokladá sa, že pri pokračujúcom poklese miezd by mohlo dôjsť k strate pracovnej motivácie a k uprednostňovaniu ekonomických stratégií kombinujúcich podpory v nezamestnanosti, resp. sociálnych dávok s rodinným hospodárstvom, založeným na samozásobiteľstve. Na Slovensku sa vo všeobecnosti konštatuje stúpajúci trend návratov k samozásobiteľskému správaniu sa, ktoré však má rozdielne regionálne dimenzie v závislosti od ekonomickej infraštruktúry, možnej škály pracovných príležitostí, výnosnosti poľnohospodárstva v regióne a od nich sa odvíjajúcej kúpyschopnosti obyvateľstva a výšky počtu nezamestnaných (BUCHTA 1998: 359 - 361).

Regióny na Slovensku sa začínajú výrazne diferencovať i z hľadiska charakteru a miery globálnej a agrárnej zamestnanosti. Poľnohospodárska zamestnanosť zohráva významnú úlohu v poľnohospodársky výnosných, pritom ale infraštrukturálne a ekonomicky poddimenzovaných regiónoch južného a juhovýchodného Slovenska, zatiaľ čo v podhorských, poľnohospodársky málo produktívnych regiónoch vykazuje výrazný pokles (BUCHTA 1998: 361).¹

Etnologické východiská

Zovšeobecňujúce údaje, vychádzajúce z kvantitatívnych sociologických zistení, naznačujú, ako sú kľúčové aspekty radikálnej štrukturálnej politicko- ekonomickej zmeny po r. 1989 spojené s rurálnou transformáciou a jej presakovaním do mikrotkaniva každodenného života.²

Rurálna transformácia sa preto stáva naliehavou i pre etnologický výskum, ktorý sa sústreďuje na sledovanie postojov jednotlivcov, skupín, lokálnych spoločností voči radikálnej makroekonomickej zmene po roku 1989 (BRIDGER; PINE 1998, BUCHOWSKI 1997, BUCHOWSKI 2000, DANGLOVÁ 1992a, DANGLOVÁ 1992b, DANGLOVÁ, NÁMEROVÁ 1997, DANGLOVÁ 2001, DANGLOVÁ 2002, HANN 1993, HANN 1995, HIVON 1998, MAUREL 1996, MAUREL 2000, PETRÁŇOVÁ 1996, PODOBA 1996, PRIEČKO 2002, SLAVKOVSKÝ 2002, STEWART 1998, SWAIN 1997, ŠKOVIEROVÁ 2002, VERDERY 1994). Na zachytenie vzťahov medzi zmenami na úrovni štátu a zmenami na lokálnej úrovni, na identifikovanie stratégií prežitia, ku ktorým sa uchýľujú jednotlivci, skupiny, inštitúcie poľnohospodárskych družstiev, pričom tieto stratégie, ako konštatovala F. Pine pri porovnávaní rurálneho vývinu v postsocialistických krajinách, nemusia byť vždy ekonomicky racionálne, avšak v zmysle kultúrneho významu, lokálnych znalostí a zasadenia do rámca kontextu jestvujúcich sociálnych vzťahov sú často v danej situácii najlepším možným riešením (BRIDGER, PINE 1998: 11). Priebeh rurálnej transformácie, dynamizmus prelínania procesov na makro- a mikroúrovni generujú hľadanie nových možností ekonomického správania, zasahujú do životného štýlu, formujú nové identity, spojenectvá, podnecujú boj o vplyv a o moc, ovplyvňujú kultúrny a vedomostný repertoár. Podľa M. Buchowského postsocialistická transformácia sa v súčasnom vývine uplatňuje spontánne ako prelínanie štrukturálneho rámca s konaním ľudí, ktorí ho spoluvytvárajú (BUCHOWSKI 2001: 18). Zachytiť jej variabilné podoby v toku sociálnych udalostí je však často komplikované. Hotový model transformačného procesu nie je možné jednoducho bezo zmeny vložiť zvonka do vnútra mikroprostredia sociálnej reality. Aktéri, ktorí sú do neho ponorení (súkromne hospodáriaci roľníci, reštituenti, manažéri alebo členovia poľnohospodárskych družstiev, agropodnikatelia družstiev), vyvíjajú v jeho rámci diferencované adaptačné mechanizmy, siahajú k odlišným výrobným postupom poľnohospodárskej výroby, snažia sa presadzovať svoje vlastné partikulárne záujmy. N. Long vidí perspektívu rurálneho výskumu práve v jeho orientácii na aktérov rurálneho vývinu, pričom jeho hlavným cieľom by mala byť analýza vzťahov medzi trhovými procesmi, štátnymi a inými formami plánovaných intervencií a konkrétnym správaním sa sociálnych aktérov. Otázka, do akej miery konanie ľudí ovplyvňujú externé sily vyvinuté pôsobením štátu a trhu, vzápätí nastoľuje otázky o tom, ako spätne lokálne znalosti, zdroje a hodnoty preformovávajú štruktúru implementovanú zvonka. Inými slovami: do akej miery je pôsobenie externých síl odkázané na diverzifikovaný a lokálne modifikovaný súbor významov a praktík. Transformácia ako taká má pre jej aktérov význam a je prijateľná vtedy, keď nové skúsenosti, ktoré prináša, sú

zmysluplné a majú význam vo vzťahu k existujúcim skúsenostiam a kultúrnemu chápaniu, tie sa však už utvárajú v procese nových sociálnych významov a organizačných praktík. Argumentácia o presadzovaní lokálnych organizačných a kultúrnych vzorov, znovuoobjavovaní tradície, formovaní nových typov lokálnych väzieb preto nie je totožná s tvrdením o pretrvávajúcom súbore lokálnych tradícií (LONG 39–59). Jednotlivci, skupiny, inštitúcie sú na lokálnej úrovni nielen pasívnymi prijímateľmi, obeťami či zásadnými odporcami, ale i kreatívnymi spolutvorcami externých zmien. Ich predstavy a skutky sústavne modifikujú reprodukciu sociálnych praktík. V týchto intenciách podľa S. Buchowského: „Sociálne formy sa vyvíjajú v súhre „hardwaru“ systematických daností a „softwaru“ ľudí konajúcich v jeho rámci“ (BUCHOWSKI 2001: 18). Všetky tieto tvrdenia súzvučia s Bourdieuho teóriou, podľa ktorej ľudia spoluvytvárajú a reinterpretujú štrukturálny rámec historického kontextu, v ktorom žijú (BOURDIEU 1990). Z tejto teórie som vychádzala pri etnografických výskumoch lokálneho kontextu agrárnych stratégií, pričom som sa sústredila predovšetkým na situáciu v poľnohospodárskych družstvách.

Makroekonomická dimenzia agrárnej politiky a mikroprostredie sociálnej reality

Dôvod, prečo som si spomedzi štruktúry jestvujúcich agrárnych subjektov zvolila práve poľnohospodárske družstvá, mal svoje racionálne jadro v tom, že družstvá patrili do roku 1989 k jednoznačne dominantným typom agrárnych inštitúcií v bývalom Československu, kde sa po roku 1945 plošne a masovo presadil sovietsky model poľnohospodárstva kolektivistického typu. Okrem toho, podľa výsledkov poľnohospodárskeho prieskumu z roku 1998, si družstvá na Slovensku, i napriek tomu, že ich podiel na obrábaní celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy klesol, zachovali v poľnohospodárstve stále silnú pozíciu a dodnes reprezentujú najväčšiu skupinu poľnohospodárskych výrobcov, obrábajúcich veľké pôdne rozlohy. Podľa štatistiky, ktorú vypracoval Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva v Bratislave, v roku 1998 pôsobilo v poľnohospodárstve celkovo 1400 subjektov, z toho 834 družstiev, 562 obchodných spoločností, 465 spoločností s ručením obmedzeným, 90 akciových spoločností, 7 verejne obchodných spoločností a 4 štátne podniky.³ Dalo sa predpokladať, že makroekonomická politika, sústredená po roku 1989 na dekollektivizáciu, presadzovanie obnovy súkromného vlastníctva, privatizáciu, reštitúciu pôdy a majetku, bude mať najväčší dosah na existenciu práve tohto pôvodne socialistického organizačného typu jednotných roľníckych družstiev.

V roku 1992 sa podľa Transformation Act No. 42/1992 Zb. uskutočnila transformácia poľnohospodárskych družstiev na družstvá vlastníkov alebo podielnikov. Podiely na majetku družstva mohli okrem vlastníkov pôdy a živého a neživého inventáru vloženého do družstva získať i pracovníci, členovia družstva, ktorí neboli vlastníkami pôdy.

Zámer vychádzal z politického rozhodnutia rozbiť „komunistické mafie“ spojené so socialistickým agrokomplexom a počítal s reštitučným entuziazmom predsocialistických vlastníkov pôdy. Vychádzal z predpokladu, že slovenský roľník sa spontánne vráti k pôvodnej predsocialistickej forme individuálneho rodinného hospodárenia na pôde. Tento predpoklad sa nepotvrдил. Formovaniu modelu rodinných hospodárstiev na spôsob západoeurópskych fariem nebolo nápomocné ani dedičstvo predsocialistického vývoja slovenského poľnohospodárstva, ktoré nemalo rozvinuté základy moderného súkromného hospodárenia, porovnateľného s nedávnou minulosťou, a najmä súčasnosťou západoeurópskych krajín. V nastolovaní privatizačného procesu sa preto ťažko dalo vrátiť späť k minulým formám protokapitalistického, dnes už dávno prekonaného, manuálne rozdrobeného, nevýnosného, samozásobiteľského, malého rodinného hospodárstva, ktoré na Slovensku v medzivojnovom

období existovalo popri veľkostatkoch, hospodáriacich na spôsob poľnohospodárskych veľkopodnikov (ŠŤASTNÝ 1996: 83).

Spolu s priebehom kolektivizácie sa menil aj charakter výstavby vidieka. Najmä v 60. a 70. rokoch sa preorientoval na prestavbu a rozsiahlu výstavbu nových obytných domov, pri ktorej sa už nepočítalo s hospodárskymi budovami. Staré hospodárske budovy, maštale, stodoly, ktoré tvorili prirodzenú súčasť pôvodných roľníckych usadlostí, sa väčšinou zlikvidovali, prestavali alebo zbúrali. I tým bola štartovná pozícia začínajúcich súkromne hospodáriacich roľníkov sťažená.

I keď po r. 1992 stúpol počet súkromne hospodáriacich roľníkov, malé hospodárstva sa nestali relevantnou silou poľnohospodárstva a ich zastúpenie v poľnohospodárskej parcelácii Slovenska je málo významné. Poľnohospodársky cenzus z r. 1995 dokladá, že na malé hospodárstva pripadá iba 6% obrábanej pôdy (Poľnohospodársky cenzus 1995). Ľudia väčšinou, podobne ako v iných postsocialistických krajinách, odmietli prevziať na seba ekonomickú zodpovednosť spojenú s vlastníctvom, obrábaním a hospodárením so zemou (HEADY 1999-2001: 106-107). I to je pravdepodobne jeden z dôvodov, prečo poľnohospodárske družstvá podnes reprezentujú najväčšiu skupinu poľnohospodárskych výrobcov, obrábajúcich veľké pôdne rozlohy. Zodpovednosť za výrobu a risk za ekonomické transakcie ostáva na pleciach manažmentu družstva, hoci veľká časť vlastníctva zeme - okolo 41 % je v rukách nečlenov družstva (NÁMEROVÁ 1996: 79).

Striedajúce sa vládne garnitúry vo vzťahu ku kolektívnym formám hospodárenia na pôde (družstvá, privatizované štátne majetky) a individuálnemu súkromnému hospodáreniu uprednostňovali a uprednostňujú v duchu svojich politických programov raz jednu raz druhú formu. Pritom uprednostňovanie prebiehalo a prebieha viac v rovine lobizmu určitých skupín, než v rovine zmien v legislatíve. (Výrečná je v tomto kontexte skutočnosť, že dvaja z doterajších ministrov poľnohospodárstva boli predsedami úspešných poľnohospodárskych družstiev.) I preto je ťažko možné doložiť tvrdenie o nerovnomernom tlaku vlád na presadzovanie jednej alebo druhej formy konkrétnymi údajmi.

K vládou nastolenému transformačnému modelu zaujímali ľudia na vidieku, a najmä družstevníci v počiatočných rokoch jeho presadzovania rozpačitý a odmietavý postoj. Prevažovala nedôvera voči ekonomickým reformám, ostražitý postoj voči privatizácii, protiprivatizačné nálady (DANGLOVÁ 1992, KRIVÝ 1993, RADIČOVÁ 1993). Príčinu možno hľadať i v zlej skúsenosti s predchádzajúcou reformou - kolektivizáciou, ktorá sa pri zakladaní družstiev presadzovala agresívne a konfliktne. Prudká ekonomická a sociokultúrna zmena, ktorá ju sprevádzala, narušila vieru v kategóriu vlastníctva, predovšetkým vlastníctva pôdy, spochybnila predchádzajúci hodnotový svet. Roľníci boli nútení jednoducho sa prispôbiť. Podobne imperatívnym spôsobom sa, podľa ich názoru, od nich žiadalo a žiada prispôbiť sa prudkému a zlomovému procesu privatizácie a dekollektivizácie: *Najprv nás do družstiev hnali, teraz nás rozháňajú*. Samozrejme, že takýto postoj nebol jednoznačný. Boli i takí, ktorí očakávali nastupujúci proces s nádejou.

Lokálny kontext transformačného procesu v „neokolektivistických“ družstvách

Cieľom môjho príspevku je sledovať rozdielnosti v priebehu transformačného procesu „neokolektivistických“ družstiev, transformovaných na družstvá vlastníkov alebo podielnikov. Definovať rozdielnú mieru adaptability voči logike trhu a novým ekonomickým mechanizmom, umožňujúcim autonómnejšie operácie a diverzifikovanejšie ekonomické postupy, inak ladenú vnútornú sociálnu súhru, voľbu diferencovaných stratégií pri získavaní profitu a akumulácii kapitálu. Rozpoznať faktory, ktoré predurčujú a ovplyvňujú osudy

družstiev smerom k prosperite, k udržaniu status quo alebo k úpadku. Práve kvôli možnosti kontrastného porovnania sme zvolili komparáciu prípadových štúdií šiestich rozdielnych družstiev juhozápadného a západného Slovenska – dvoch úspešných (Topoľníky, Jacovce) dvoch priemerných (Viničné, Vištuk) a dvoch zaniknutých (Cerová-Lieskové, Dubová). Výskum sme uskutočnili formou opakovaných návratných výskumov do tých istých lokalít v rokoch 1996, 2000 – 2001. Použili sme aj výsledky etnografických výskumov z iných lokalít, získané v tom istom čase prostredníctvom rozhovorov s jednotlivcami – súkromne hospodáriacimi roľníkmi, farmármi a agropodnikateľmi.

V oboch lokalitách úspešných družstiev hospodárili v medzivojnovom období minulého storočia na veľkej výmere pôdy veľkostatky na spôsob poľnohospodárskych veľkopodnikov. Ich produkcia bola skomercializovaná a zameraná na vonkajší domáci a zahraničný trh. Mimo veľkostatkárov absentovala vrstva zámožných, súkromne hospodáriacich roľníkov. Vo vlastníckej štruktúre prevažovali vlastníci s nízkou výmerou pôdy, sproletarizovaní roľníci, ktorí kombinovali roľníctvo s iným spôsobom obživy. Sebestačné rodinné hospodárstva, také, ktoré by dokázali saturevať ekonomické potreby domácnosti výlučne poľnohospodárstvom, boli výnimkou. Početný bol poľnohospodársky proletariát, tzv. bíreši, ľudia bez vlastníctva, ktorí pracovali na veľkostatkoch. Otvorenejší ekonomický model umožnil intenzívnejší prienik urbanizácie, čo sa prejavilo v intenzívnejšom prieniku trhu do modelov ekonomického a sociálneho správania.

Hospodárenie veľkostatkov na veľkých pôdnych rozlohách poznačilo i charakter vidieckej krajiny, ktorý bol síce po združstevnení premodelovaný, ale v zásadných črtách zachoval prevládajúce črty pôvodnej priestorovej organizácie.

Kolektivizácia, ktorá prebehla v Topoľníkoch a v Jacovciach v r. 1950, bola v prvých rokoch zakladania družstva iniciovaná predovšetkým bývalými bírešmi, poľnohospodárskymi robotníkmi a bezzemkami. V celoobecnom družstve sa ocitli vedľa seba tri skupiny vlastníkov: roľnícke rodiny, ktoré vlastnili zem oddávna, tí, ktorí získali pôdu po parcelácii v medzivojnovom období a nakoniec tí, ktorí prišli k pôde pri poslednej agrárnej reforme po roku 1945. Paradoxne v družstve Budúcnosť Prašice, neskôr zlúčenom s jacovským družstvom, k nim patrili i bývalí partizáni a účastníci protifašistického odboja, ktorí z pôdy konfiškovaných veľkostatkov získali najväčšie podiely za politické zásluhy.

Obe dnes úspešné družstvá patrili i v období socializmu k vysoko prosperujúcim. V polovici 70. rokov, keď sa družstvá zlučovali do gigantických celkov, si vydobyli pozíciu strediskových družstiev a hospodárili na veľkých pôdnych výmerách. JRD Budúcnosť v Prašiciach, neskôr so sídlom v Jacovciach, bolo čo do množstva obrábanej pôdy najväčšie v okrese, obrábalo 5356 ha (LUKAČKA 1994). V priebehu transformačného procesu sa síce po r. 1992 rozloha do istej miery zredukovala tým, že si ľudia vybrali pôdu na záhumienky a od roku 1993 sa od PD Prašice oddelilo družstvo v Závade, napriek tomu si však obe družstvá v Topoľníkoch i Jacovciach udržali hospodárenie na značnej pôdnej rozlohe. PD v Jacovciach v súčasnosti hospodári na 3931 ha pôdy strednej bonity, PD v Topoľníkoch síce na menšej rozlohe 1900 ha, ale vysoko bonitnej pôdy. Skutočnosť, že obe družstvá boli sídelnými centrami zlúčených družstiev, im zaistila zvýhodnený štart do transformačného procesu. Manažment centrálného družstva bol viac informovaný a mal spravidla i väčšiu právomoc pri rozhodovaní o majetkovom vyrovnaní medzi centrálnym družstvom a družstvami, ktoré sa po roku 1989 usilovali osamostatniť.

V oboch prosperujúcich družstvách sa manažment zameriava na intenzifikáciu, komodifikáciu a špecializáciu poľnohospodárskej výroby. Snaží sa sledovať aktuálne trendy, zlepšovať mechanizáciu, modernizovať technológie - v Topoľníkoch vybudovali výkrmňu

ošípaných podľa dánskeho projektu, v Jacovciach obnovili strojový park podľa najnovších trendov, šetriacich manuálnu prácu. Manažment profituje v narábaní s kapitálom, využíva zmenkové obchody, skladové, tovarové záložné listy, získava pôžičky zo Štátneho podporného fondu. Snaží sa vyrovnávať dlhy voči najdôležitejším štátnym inštitúciám a poisťovniam, preto nemá problémy so získavaním pôžičiek a dotácií. Čo sa týka odbytu, má svojich stálych odberateľov, využíva bartrové obchody, napríklad nakupuje osivá a hnojivá od spoločností, ktoré zase odkupujú dohodnutú časť poľnohospodárskej produkcie od družstva.

Doba, keď išlo o kvantitu, je preč. Dnes je v prvom rade ekonomika. Za čo vyrobíte a za čo predáte a keď zle vyrobíte, nepredáte. To je tvrdý zákon kapitalizmu, hovorí jeden z vedúcich poľnohospodárskeho dvora družstva v Jacovciach.

Zreteľný je tlak na zamestnávanie kvalitnejších a vzdelanejších ľudí a zvyšovanie produktivity i cez redukciiu pracovných síl. V oboch družstvách počet zamestnancov v porovnaní s rokom 1989 klesol cca o tretinu.⁴ Manažment v Topoľníkoch kladie dôraz na omladenie a skvalitnenie pracovníkov. V roku 2002 bol najstarším zamestnancom družstva päťdesiatročný traktorista a najnižšie kvalifikovaní zamestnanci mali ukončenú minimálne učňovskú školu. V okrese s vysokou nezamestnanosťou družstvo nemá problémy s prijímaním vhodných pracovných síl, ktoré získava i prítlačivým sociálnym programom – príspevkami na individuálne rekreácie, detské tábory.

Radoví družstevníci si prácu v družstve cenia: *Na družstve som spokojná. Dostávam hrubého 15 000,- Sk, robotu mám pri dome, nemusím cestovať. Obed mám za 12,- Sk, dostávam lacnejšie kurence, jablká, broskyne, zbožie ako pridel na výkrm pre prasa. Keď chcem ísť v lete na dovolenku, máme cez družstvo možnosť výhodného ubytovania v chatkách na Podhájskom* (dojička na družstve, Jacovce 2002).

Prosperitu poľnohospodárskeho podniku v Topoľníkoch odráža už na prvý pohľad i vzhľad sídla. Administratívna budova družstva je prestavaná, zrekonštruovaná, vybavená počítačovou technikou, interiér zodpovedá úrovni akejkoľvek inej nepoľnohospodárskej firmy. Dvor je usporiadaný, bez typického obrázku bez ladu a skladu roztrúsených hrdzavejúcich poľnohospodárskych strojov, príznačného pre väčšinu postsocialistických dvorov kolektívnych hospodárstiev.

Akí ľudia tvoria manažment úspešných družstiev? Sú to väčšinou ľudia s vysokoškolským vzdelaním, ktorých prevažná časť sa grupuje z radov bývalých manažérov kolektívnych hospodárstiev, ktorí získali skúsenosti s riadením družstva ešte v bývalom režime. Po roku 1989 sa aktívne zapojili do reštrukturalizačného procesu a vytvorili si tak priestor na utvrdenie si predchádzajúcej mocenskej a ekonomickej pozície. *Tí ľudia, čo tam boli pred rokom 1989, sú tam podnes. Keď sa to po revolúcii prevalilo, tak VPN chcela dať komunistov preč. Ale doteraz sú tam všetci do jedného, iba si menia funkcie. Ale musím povedať, že si počínajú šikovne. Nevyrábajú to, čo im nevynáša.* (Miestny podnikateľ, Topoľníky 2001.)

Manažment politicky a ekonomicky dobre zapísaných centrálnych družstiev, ktorý mal v hierarchii lokálnej spoločnosti výsadný status a vďaka tomu i širšie kontakty na úrovni vyšších štátnych inštitúcií, z nich podnes dokáže ťažiť na prospech družstva. Budúcnosť vidí v silných veľkých poľnohospodárskych združeniach.

V obci Vištuk hospodárili až do parcelácie, ktorá prebehla v rokoch 1927-1928 dva veľkostatky. Po konfliktnom rozdelení pôdy veľkostatkov medzi obyvateľov obce sa diverzifikácia vlastníctva odrazila v sociálnej štruktúre, ktorú podľa miestnej klasifikácie tvorili tri skupiny obyvateľstva: strední roľníci, ktorí vlastnili 10-12 ha, tzv. *kravkári* – vlastnili od 1 do 4 ha a zvyšok – tretinu obyvateľstva tvorila *chudoba*, ľudia, ktorí odchádzali za

prácou do Rakúska a Francúzska (Vištuk 750 rokov, bvr.). V Závade v medzivojnovom období rozlišovali podľa miestnych kritérií odvíjajúcich sa od vlastníctva zeme rodinné hospodárstva bohatších roľníkov, bolo ich okolo 10-12 a vlastnili od 5 ha do 10 ha, cca 20 hospodárstiev stredných roľníkov – od 5 ha do 7 ha. Najviac bolo maloroľníkov, ktorí vlastnili menej ako 5 ha, zvyšok obyvateľstva tvorili bezzemkovia. Nepostačujúce prostriedky živobytia roľníci kompenzovali lesnými prácami, príležitostnou prácou, odchodmi na sezónne práce na Dolnú zem a do Čiech. Status bohatších a chudobnejších sa odvíjal od veľkosti hospodárskych budov a maštali, od počtu koní a dobytky, za bohatších sa považovali takí, ktorí mali pár koní a v priemere 5 kusov dobytky, od možnosti bohatších najímať si paholkov a od počtu detí. V medzivojnovom období boli bežné mnohohodetné rodiny so siedmimi až dvanástimi deťmi.

Agrárna situácia poukazuje na značný rozsah proletarizácie časti vidieckeho obyvateľstva a naznačuje, že medzi krajnými skupinami roľníckeho proletariátu a majetnejších roľníkov sa objavuje silná vrstva roľníkov, nad ktorých existenciou sa vznáša neistota pauperizácie, charakteristickej pre vidiecke spoločenstvo na Slovensku v medzivojnovom období.

Príbuznosť medzi obcami Závada a Vištuk, ktorých chotáre sú v charaktere prírodných podmienok a štýlu poľnohospodárstva rozdielne, spočíva v skutočnosti, že v nich v súčasnosti hospodária priemerné, upadajúce družstvá. Obe boli za socializmu súčasťou prosperujúcich zlúčených družstiev, ktoré vznikli v polovici 70. rokov. a obrábali nad 3000 ha pôdy. Po delimitácii v prvej polovici 90. rokov sa rozloha obrábanej pôdy v oboch obciach znížila: vo Vištuku na 1100 ha, v Závade na 970 ha. Špecifikom poľnohospodárskej výroby vo Vištuku je vinohradníctvo. V Závade družstvo mimo poľnohospodárskej výroby prevádzkuje lom, ktorý bol za socializmu prosperujúcim podnikom. Lom bol i motívom rozhodnutia členov družstva odtrhnúť sa v roku 1993 od zlúčeného družstva. V súčasnosti je produkcia lomu v úpadku. Vo Vištuku rozhodnutie odčleniť sa od zlúčeného družstva podporovala väčšina radových družstevníkov, zatiaľ čo manažment zaujal k takémuto riešeniu skôr zdržanlivý postoj.

Delimitáciu majetku oboch družstiev sprevádzali konflikty. Manažment oboch družstiev sa sťažuje na to, že centrálna družstvá im prideliť zastaralú techniku a na to, aby ju obnovili, nemajú dostatok kapitálu. Obe družstvá zdedili po delimitácii i časť dlhov centrálnemu družstvu a nedarí sa im získať úvery, lebo nemajú čím ručiť. Hospodária na prenajatej pôde a o poľnohospodárske stavby, ktoré navyše ležia na vlastnícky nevysporiadanej, rozdrobenej pôde, banky nemajú záujem. Štátne dotácie sa podľa nich pridávajú bez jasne stanovených pravidiel hry. Závadské družstvo dostáva síce dotácie za horšie pôdnoklimatické podmienky, ale má sťažený chov dobytky a oviec preto, lebo pasienky družstva ležia v oblasti vyhlásenej za chránený zdroj pitnej vody, kde by sa mal dodržiavať zákaz pasenia. I tak tam však družstevníci pasú ovce načierno.

Zdá sa, že súčasný manažment oboch družstiev, ani pri úprimnej snahe a vynaloženom úsilí, nedokáže prekročiť tieň svojich predchádzajúcich skúseností zo spravovania v rámci kolektivistického systému. Nemá dostatočné kapacity prekonať ťažkosti v neistom ekonomickom prostredí a dostatočné schopnosti preorientovať sa a adaptovať sa na nové pravidlá trhu. Často počuť tvrdenie, že po revolúcii prestalo byť poľnohospodárstvo pre schopnejších ľudí zaujímavé a súčasní pracovníci v poľnohospodárstve sú buď ľudia pred dôchodkom, alebo takí, ktorí nevedeli zohnať prácu inde.

V záznamoch kroniky obce Cerová-Lieskové nájdeme štatistiku z roku 1930, zachytávajúcu štruktúru roľníckych živností, z ktorej sa dozvieme, že okrem bezzemkov a maloroľníkov, ktorí si privyrábali ako lesní robotníci, sezónni poľnohospodárski robotníci alebo

prácou na železnici, jadro obyvateľstva tvorili roľníci – 952, robotníkov bolo 138 a živnostníkov 17. Za stredných roľníkov, ktorí mohli vyžiť z pôdy, sa považovali vlastníci s výmerou do 3-4 ha. Najbohatší gazdovia vlastnili okolo 20 ha. Styria statkári s najväčšou výmerou pôdy do 100 ha až 200 ha stabilne zamestnávali poľnohospodárskych robotníkov a v časoch vrcholiacich poľnohospodárskych prác sezónnych robotníkov.⁵ Zamestnanecká štruktúra vo vinohradníckej obci Dubová bola už v medzivojnovom období diverzifikovaná. Mimo poľnohospodárstva ľudia mali možnosť zamestnať sa v blízkych mestečkách Pezinok, Modra, alebo odchádzali za prácou do hlavného mesta

Obe dnes už zaniknuté družstvá v Cerovej-Lieskovom a Dubovej patrili v rámci socialistických zlúčených družstiev k menej významným. Po odlúčení hospodárili na malej pôdnej výmere. Na odtrhnutie doplatili. *Cerovská predsedníčka urobila zlú službu družstvu. Idealisticky hodnotila seba i manažment. Z jej podnetu sa družstvo trhlo a nakoniec to dopadlo tak, že všetko kvalitnejšie ostalo v Jablonici. Dve tretiny krachu boli v ľuďoch a ich nekompetentnosti. Pokúpili sa drahé stroje, video a kadejaké sprostosti, ktoré nebolo z čoho splácať a keď to začalo padať, kriklúni, ktorí to spískal, zmizli preč* (agropodnikateľ, Cerová-Lieskové, 2002).

Po zadĺžení, keď sa cerovské družstvo dostalo do konkurzu, vstúpila do družstva s kapitálovým vkladom akciová spoločnosť Belár, ktorá vlastní podnik na výkup obilia. Družstvo pod inou hlavičkou funguje ďalej, ale so zníženými majetkovými podielmi členov a so zníženým stavom zamestnancov – v súčasnosti pracuje v družstve 18 stálych zamestnancov a i to je podľa správcu podniku stále vysoký počet, vzhľadom na rozsah obrábanej pôdy 676 ha.

Podobné ťažkosti sprevádzali i družstvo v Dubovej, ktorému po rozdelení zlúčeného družstva ostala okrem vinohradníctva iba nerentabilná klasická poľnohospodárska výroba na malej výmere pôdy s nízkou bonitou. K zlej hospodárskej situácii prispela i kumulácia ďalších, nedostatočne predvídaných negatív – zle odhadnutá tržba z predaja hrozna, podpriemerná úroda repky, pokles výkupnej ceny pšenice. Nedostatok finančných prostriedkov spôsobil, že družstvo prestalo platiť odvody do štátnej pokladnice a vyplácať mzdy. Situácii neprospeľ ani protichodné postoje vo vnútri vedenia družstva. Začal sa vyostrovať konflikt medzi ekonómom a predsedom družstva vzhľadom na vynakladanie investícií a metódy spôsobu riadenia. Ekonóm bol za šetrenie, predseda, ako vyučený poľnohospodár, za vynaloženie dostatočných prostriedkov na zaistenie dobrej úrody. V r. 1999, keď dala Sociálna poisťovňa družstvo do exekúcie a predseda videl, že *družstvo smeruje ku krachu*, opustil potápajúcu sa loď s vyhlásením, že *sa nenechá zavrieť*. Spätne, teraz už ako riaditeľ súkromnej poľnohospodárskej firmy, hodnotí svoje skúsenosti z činnosti v poľnohospodárskom družstevníctve negatívne. Vyhlasuje, že *družstevníctvo je alibizmus a najhoršie na družstevnom vlastníctve je, že je to vlastníctvo všetkých a nikoho. Prejavuje sa to v nezodpovednom správaní sa k majetku*. Negatívne hodnotí aj prezamestnanosť v družstve, s ktorou sa manažment nedokázal razantne vysporiadať: *Chybou bolo, že družstvo suplovalo sociálny program. Pri rozlohe 424 ha zamestnávalo až 45 ľudí, čo bol neúmerne vysoký počet*.

V štádiu, keď sa družstvo dostalo do konkurzu, boli vlastníkom vrátené pozemky, ale bez delimitačného protokolu, bez výmery, kde v skutočnosti sú. Problém nastal najmä v prípade vinohradov, lebo vinice pôvodných vlastníkov boli situované v úzkych pásoch do svahu a družstevníci pri výsadbe nových viníc nerešpektovali hranice pôvodných pozemkov a vinohrady zakladali na novovytvorených pozdĺžnych terasách. V r. 2001 nakoniec hnutelný

a nehnuteľný majetok družstva odkúpila akciová spoločnosť, ktorá sa snaží od vlastníkov pôdu prenajať alebo odkúpiť. V prípade vinohradov vyzerá situácia momentálne tak, že vlastníci nejavia ochotu ani pôdu predať, cena je príliš nízka, ani za daných podmienok pôdu prenajať. Akciová spoločnosť síce vlastní 120 000 koreňov viniča, ale nemá pôdu. Vlastníci zas majú pôdu, ale vinič, vysadený bývalým družstvom, nie je ich. Najväčším problémom je rozdrobenosť a nevysporiadané vlastníctvo pozemkov. Niektoré parcelné čísla viníc predstavujú po neustálom dedičskom drobení dvojmetrové pruhy dlhé 250 m a vlastníci malej pôdnej výmery často ani nejavia záujem o usporiadanie vlastníctva.

„Dedičstvo“ predsociálneho a sociálneho obdobia

1. Vlastnícke právo a vlastnícke vzťahy

Údaje z medzivojnového obdobia svedčia o fragmentarizovanej štruktúre vlastníctva pôdy, ktorá sa dedením podľa uhorského práva, na základe ktorého všetci potomkovia majú nárok na rovnakú časť majetku, ešte viac prehlbovala. Po smrti gazdu sa často majetok bohatej viacčlennej sedlacky rodiny rozdrobil a veľké pole sa rozdelilo na úzke roľičky. Dedičské konania často sprevádzali spory, lebo pôda rôznej bonity, lokalizovaná v rôznych častiach intravilánu, sa len ťažko dala spravodlivo rozdeliť. Tým, že sa majetok kúskoval, prelieval z jedného rodinného hospodárstva do druhého, sa nevytvárali podmienky pre formovanie statusu bohatých roľníckych rodín, založeného na stabilných vlastníckych právach ku konkrétnemu druhu zeme, i keď materiálna hodnota zeme sa vysoko cenila (DANGLOVÁ 1992: 246). *Vtedy tak veril zemi, že ani Pánu Bohu tak neveril*, komentoval vzťah roľníka k pôde v predvojnovom období starý družstevník z Cerovej-Lieskového.

Istota, ktorá pramenila z vlastníckeho vzťahu k zemi, bola kolektivizáciou otrášená a dôležitosť vlastníctva, hoci ostalo na papieri právoplatné, oslabená na úkor kolektívnych užívacích práv družstva. V súčasnosti legalizácia vlastníctva poľnohospodárskej pôdy stráca pre majiteľov drobných pozemkov opodstatnenie kvôli vysokej cene zameriavacích prác. U väčších vlastníkov často chýba ochota prevziať vlastníctvo spojené s poľnohospodárskou produkciou a obrábaním zeme.

Iba malá časť väčších vlastníkov veľkostatkov získala nárok na reštitúciu majetku. Patrili k nim tí, ktorí prišli o majetok po znárodnení v roku 1948. Bola to jednak pôda, ktorá bola (ako v Topolníkoch a v prípade jedného reštituenta i v Cerovej-Lieskovom) pridelená štátnym majetkom a netýkala sa pôdy užíwanej družstvom. Tam s reštitúciami nebol taký problém ako pri vlastníkoch bývalých veľkostatkov, ktorých pôdu obrábalo družstvo.

Ilustráciou k druhému modelu je prípad ďalšieho reštituenta K. z Cerovej-Lieskového, komplikovaný tým, že jeho pôda bola v roku 1948 znárodnená, rozparcelovaná a rozdelená medzi tzv. „pridelencov“, ktorí ale o ňu vzápätí prišli podľa nariadenia z roku 1949. Po roku 1989 družstvo v Cerovej-Lieskovom uprednostnilo pri uplatňovaní reštitučných nárokov „pridelencov“ pred pôvodným majiteľom pôdy: *Bol v tom zrejme vedomý podfuk. K. dostal vilu, nejakú pôdu mu vracajú po kúskoch. Predseda družstva tvrdí, že sa vypořádaval s „pridelencami“ a je čistý. Takto zostali väčšinou v družstve drobní anonymní a ľahšie ovládateľní vlastníci* (agropodnikateľ, Cerová-Lieskové, 1998).

Koncom 90. rokov sa topolníckemu družstvu podarilo rozšíriť rozlohu obrábanej pôdy o 300 ha zreštituovanej pôdy. Reštituenti, potomkovia rodiny bývalých veľkostatkárov, po viacerých neúspešných pokusoch o krátkodobé prenájmy nájomcom, ktorí síce platili viac ako družstvo, ale z pôdy iba ťažili bez toho, že by ju zveľadľovali, nakoniec sa rozhodli zveriť svoj majetok do užívania družstvu.⁶

Počas obdobia kolektivizácie sa likvidovali rodinné hospodárstva, postavené na tradičnej roľníckej ekonomike a identifikácia roľníckeho hospodárstva s rodinou sa pretrhla. Nebolo síce výnimkou, že na rozličných stupňoch organizačnej a zamestnaneckej hierarchie riadil družstvo rodinný klan, ale to už bola celkom iná poloha identifikácie rodiny s agrárnou inštitúciou. Roľnícka ekonomika, založená na rodinnom hospodárstve a vlastníctve pôdy síce degenerovala, ale jej rezíduá prežili vo forme tzv. záhumienkov, práva kultivovať a obrábať malý kus zeme pre potreby vlastnej spotreby. Tento model bol v modifikovanej podobe spoločný krajinám východnej Európy, kde prebehla kolektivizácia podľa sovietskeho vzoru (HANN 1993: 313; HIVON 1998: 33-51; SZELENYI 1988; VASARI 1987: 178). Záhumienky reprezentovali istú formu súkromného vlastníctva, blízkeho predsocialistickému obdobiu, limitovaného rozlohou pôdy pridelenej členovi družstva a jeho domácnosti. Vo Vištuku napríklad platila jednotná norma, regulujúca veľkosť obrábanej plochy, podľa ktorej mal každý člen družstva nárok na polhektárový záhumienok, z ktorého desať árov tvoril vinohrad. Ak sa vyskytovali krádeže z poľnohospodárskej produkcie, väčšinou sa, podľa nepísaného zákona, zameriavali na úrodu z pôdy obrábanej štátnymi majetkami, potom družstvami, menej postihovali záhumienky, ktoré sa vnímali ako zem, na ktoré má vlastnícke právo konkrétna osoba, rodina. Existencia záhumienkov síce znamenala istú špecifickú, pretrvávajúcu skúsenosť s privátnym vlastníctvom, bola to však skúsenosť zásadne odlišná od kapitalistického modelu súkromného vlastníctva a obrábania pôdy. Produkcia získaná zo záhumienku znamenala síce pre rodinu značný materiálny prospech, vyžadovala však množstvo fyzickej práce a stres v každodennom živote rodiny, najmä v prípadoch, keď ostatní členovia rodiny pracovali v nepoľnohospodárskych profesiách.

Záhumienky hrali a doposiaľ hrajú dôležitú úlohu nielen v ekonomike vidieckej domácnosti, ale i v štátnej ekonomike tým, že sa čiastočne podieľajú na celkovej poľnohospodárskej produkcii. Na začiatku transformačného procesu sa v najväčšej miere vyberala z družstiev pôda práve na záhumienky. Súviselo to so silným zvýšením samozásobiteľských aktivít vidieckeho obyvateľstva, ktoré takto reagovalo na zníženú kúpnu silu. Najmä v ekonomicky marginálnych regiónoch je samozásobiteľský spôsob uspokojovania základných existenčných potrieb značne rozšírený a prerástol až do formy životného štýlu, z ktorého sa obyvatelia len ťažko vymaňujú (BUCHTA 1998: 361). V ekonomicky vyspelejších regiónoch západného Slovenska s diverzifikovanejšou zamestnaneckou štruktúrou je tento spôsob uspokojovania existenčných potrieb menej naliehavý a samozásobiteľstvo ako sociálny fenomén zasahuje do každodenného života menej výrazne. Niektorí informátori dokonca tvrdili, že v súčasnej situácii pri vysokých cenách vstupov a započítaní vkladu manuálnej práce je obrábanie záhumienkov stratové.

2. Pozícia družstva v lokálnej komunite

Pôvodne sa družstvá zakladali na báze obce a v priebehu socialistického vývinu došlo k identifikácii družstva s lokalitou. Miestni obyvatelia sa postupne s jestvovaním družstiev stotožnili, družstvá sa stali elementom lokálnej ekonomickej a kultúrnej identity. Moment stotožnenia bol citelný najmä v prípadoch, keď prosperujúce družstvá priaznivo zasahovali do ekonomiky a spoločensko-kultúrneho života obce, spolupodievali sa na budovaní komunikácií, športových areálov, opravách kostolov, podporovali kultúrne akcie. Predsedovia družstiev mali výsadné postavenie medzi miestnou elitou a patrili ku kľúčovým aktérom lokálnej politiky. Ich schopnosti lobingu a šírka siete kontaktov smerom k stranickým a politickým špičkám boli pre napredovanie miestneho poľnohospodárstva a postavenie obce rozhodujúce. Veľa záviselo od zručnosti lavírovať medzi odborným a stranickým

krídlom vo vnútri inštitúcie a navonok proklamatívny vytváraním zdania, niekedy značne vzdialeného od skutočnej reality: *Diktovali nám hospodárske a politické orgány, museli sme počúvať, ale i tak sme sa snažili, pokiaľ to bolo možné, ísť svojou cestou. Iné sme panstvu tvrdili a iné sme robili* (bývalý predseda PD vo Vištuku) (Vištuk 750 rokov: 33). Predsedovia silných družstiev s dostatočným mocenským zázemím často zasahovali do lokálneho diania s väčšou razantnosťou ako predsedovia obcí. V prevahe však boli záujmy družstva a obce komplementárne a kvôli obojstrannej informovanosti sa predstavitelia oboch inštitúcií vzájomne pozývali na zasadnutia a výročné schôdze.

Identifikácia obce s družstvom nadobudla prvé trhliny po zlučovaní poľnohospodárskych družstiev do gigantických celkov, ku ktorému došlo plošne na celom území bývalého Československa pod politickým tlakom v 70. rokoch. Zámerom bola koncentrácia pôdneho fondu a výroby. Družstevníci boli postavení pred hotovú vec a od hlasovania členov predstavenstiev družstiev sa očakávalo iba formálne potvrdenie vopred naoktrojovaného nariadenia, ktorému však predchádzali lobistické tlaky a strety partikulárnych záujmov medzi družstvami jednotlivých obcí. Členovia prosperujúcich družstiev boli presvedčení, že zlúčenie so stratovými družstvami bude pre nich po mnohých stránkach nevýhodné a odrazí sa na znížení zárobkov. Menej výkonné družstvá alebo družstvá hospodáriace na menšej pôdnej rozlohe, a tiež družstvá pôsobiace v obciach, ktoré boli podľa vtedajšej kategorizácie zahrnuté medzi tzv. „zánikové obce“, alebo tzv. „obce nižšieho významu“ sa zas obávali o stratu rozhodovacích právomocí a oslabenie väzieb vo vzťahu k vlastnej lokálnej komunite. Dialektická identifikácia družstiev s obcou sa postupne procesom zlučovania družstiev narušila. *My sme na to doplácali, znížili sa zárobky, medzi členmi narastala nespokojnosť a stratil sa pocit svojskosti a vzťah k družstvu, ktorý sa v dedine počas rokov vytvoril, sa menil v negatívnom zmysle....Predtým, keď sme mali svoje družstvo, podporovali sme obec a vzájomne sme si pomáhali. Potom nebolo z čoho, stredisko bolo v inej obci* (bývalý predseda PD vo Vištuku) (Vištuk 750 rokov: 33).

V súčasnosti pozícia družstiev v obci variuje podľa lokálneho kontextu, vo všeobecnosti je však oproti minulosti silne oslabená. Väčšinou však predstavitelia obcí podporujú existenciu funkčných družstiev, ktoré podľa ich názoru udržujú v obci zamestnanosť a majú i ekologický význam, kultivujú extravilán, ktorý by sa po rozpade družstva mohol zmeniť na úhor. Vzájomná väzba je daná i prenajímaním obecnej pôdy družstvu a systémom pozemkových daní. Družstvá väčšinou nevlastnia žiadnu pôdu, pozemky prenajímajú a do obecnej kasy platia daň. Ak sa začínajú dostávať do ekonomických ťažkostí, platenie daní sa stáva problémom, ktorý sa v lepšom prípade rieši poskytnutím služieb – napríklad družstvo miesto platenia daní poskytne obci mechanizáciu na zemné práce (Vištuk), v horšom prípade predstavitelia obce stoja pred dilemou dať družstvo do konkurzu.

Organizačné praktiky manažmentu družstiev

Podľa transformačného zákona 229 z roku 1991 sa majetkové podiely v poľnohospodárskych družstvách počítajú podľa výmery vloženej pôdy - 50%, podľa počtu odpracovaných rokov - 20%, podľa hodnoty ostatného vloženého živého a neživého inventáru – 30%. Vlastnícka štruktúra pôdy v súčasných družstvách je zväčša silne rozdrobená - okrem cirkevnej a obecnej pôdy družstvo v Jacovciach eviduje cca 3000, družstvo v Topolníkoch 1300 vlastníkov, i preto spravidla platí, že počet podielnikov značne prevyšuje počet členov družstva. V družstve Závada napríklad evidujú 120 členov a 230-240 podielnikov. I to je dôvod, prečo drobní vlastníci odmietajú nároky na súkromné vlastníctvo pôdy a uprednostňujú prenájom pôdy družstvu. Zhora iniciovaný pokus o ekonomickú rekonštrukciu

poľnohospodárstva cez kapitalistickú líniu návratov k súkromným vlastníckym právam a elimináciu kolektívneho vlastníctva, zdá sa, nespĺnil predpokladané očakávania a ostal na pol ceste. Právnické vlastníctvo ostalo separované od ekonomickej produkcie.⁷ Vo väčšine družstiev pretrval oslabený akcent na princíp vlastníctva pôdy. Vedúci pracovníci kolektívnych hospodárstiev (niektorí z ich nevlastnia pôdu vôbec) nie sú teda vlastníckymi a producentmi zároveň, sú v pozícii správcov, ktorí sa k zverenému majetku stavajú s väčšou alebo menšou mierou zodpovednosti, respektíve nezodpovednosti. Niektorí z nich sú úspešnými manipulátormi s majetkom družstva, čo im umožňuje i rozporuplnosť a odlišnosť záujmov členskej základne transformovaných družstiev.

Iné sú záujmy vlastníkov pôdy, čakajúcich na vlastnícke podiely z príjmov, iné sú záujmy aktívnych členov, ktorým ide predovšetkým o zachovanie zamestnania a mzdy. Všetci držiteľia podielov samozrejme nie sú schopní vykonávať nad správou a zhodnocovaním družstevného majetku právo kontroly. "Osoby zvonku", najmä bývalí vlastníci bez trvalého bydliska v mieste, nemajú ani čas, ani nie sú dostatočne kompetentní. Sám bývalý vedúci pracovník družstva, teraz agropodnikateľ, sa vyjadril o priebehu transformačného zhromaždenia vo vlastnom družstve ako o *fraške*. *Ludia, čo ich navolili do transformačnej rady, ani nevedeli, čo tam majú robiť. Vlastníci išli v niektorých rozhodnutiach celkom nepochopiteľne proti sebe.*

Za daných podmienok rieši spory medzi dvomi antagonistickými skupinami manažment družstiev, regrutujúci sa buď z bývalého vedenia, alebo z vrstvy odborníkov a stredných kádrov. Ak je manažment schopný, ako v oboch prosperujúcich družstvách, dokáže získať kontrolu nad chodom družstva a stáva sa pomocou vhodne zvolených stratégií skutočným "majiteľom-šéfom" kapitálu. Ak chce dosiahnuť svoj cieľ, lavíruje so značnou dávkou šikovnosti medzi oboma skupinami, podľa počtu síl a tým i kapitálových podielov na tej ktorej strane. A tak raz obhajuje záujmy námezdné pracujúcich, inokedy zas záujmy vlastníkov, ktorým by malo družstvo platiť pôdnu rentu. Transakcie s podielmi sú jednou z ciest umožňujúcich koncentráciu kapitálu v rukách riadiacich a technických elít družstva.

Ak je autorita manažmentu oslabená, môže dôjsť k presile hlasov predstavenstva a členskej základne. Tí zas ale nemusia byť dostatočne kompetentní na to, aby situáciu v družstve dokázali zásahmi do organizačnej štruktúry podniku a výrobných stratégií priaznivo ovplyvniť. *I keď sa družstvo v Dubovej pretransformovalo na družstvo podielnikov a do predstavenstva sa dostali tí, čo mali najvyššie podiely, bolo to málo platné. Boli to ľudia, medzi nimi napríklad staré babky, ktorí ekonomike poľnohospodárstva málo rozumeli, schôdze brali ako zábavu, viedli žabomyšie vojny a nevedeli sa na ničom konštruktívnom dohodnúť* (bývalý predseda družstva, 2002).

Iným variantom stratégie manažmentu, ak má v organizačnom vnútri družstva dostatočne silnú mocenskú pozíciu alebo dokáže manipulovať s majetkom družstva bez vedomia alebo vďaka pasivite členov a podielnikov, je presadzovanie individuálnych partikulárnych záujmov, spojených s vidinou vlastného obohatenia sa na úkor družstva. Praktiky drancovania a vykrádania cez zakladanie rôznych „eseročiek“, prostredníctvom ktorých sa odlieva zdravá časť majetku z družstva, vedú nakoniec ku krachu a znehodnoteniu vlastníctva podielnikov. Situácia sa niekde vyhrotila až do dramatických dimenzií. V Sebechleboch, kde za socializmu pôsobilo prosperujúce družstvo, došlo v roku 2002 k likvidácii družstva. Pri exekúcii veľkého stáda mladého dobytky, ktoré pripadlo albánskemu zmrzlinárovi zo Žarnovice, asistovala polícia i televízia. Z majetku družstva, okrem vlastnej pôdy, neostalo podielnikom nič (SLAV-KOVSKÝ 2002: 83).

Podľa opisu agropodnikateľa z okolia Nových Zámok obdobná situácia nastala aj v niektorých družstvách južného Slovenska:

Družstvá tu na okolí – Chotín, Marcelová, Modrany, Virt, Radvaň sú rozkradnuté, vydražené. V Modranoch, tam sa za tri roky vystriedalo viacero predsedov, vytvorili sa všelijaké eseročky a šlo to od desiatich k piatim. Jeden známy tam mal 10 ha pôdy a majetkový podiel pol milióna korún. Súčasná hodnota podielu je nula. Majetok družstva prepadol v prospech veriteľov. A takto prepadá majetok všetkých vlastníkov a padajú celé dediny. V Modranoch, tam je tuším zamestnaný už len richtár a poštár.

Musí sa to dražiť pod cenu, aby sa to dalo predať. Exekútor zoberie 30%, vyplatia sa dlžoby do 20%. Prvý v poradí je daňový úrad, obecný úrad, potom Benzinol a podielnikom sa už nič neujde. Stavby sa nedajú vydražiť, často i preto, že pozemky pod nimi nie sú katastrálne vysporiadané – sú stále na akéhosi zosnulého Pišta báčiho. A načo by komu bola stavba, keď pozemky pod ňou nie sú jeho. Tak to je tá naša legislatíva, vlastník prichádza druhýkrát o svoj majetok. A ľudia sedia v krčme a debatujú, ako ich kto kde okradol, ale to im nedôjde, prečo sa to stalo a že majú na tom sami vinu. V Marcelovej, keď ľudia videli, že sa draží družstvo, mali ísť na obecný úrad a vyhlásiť cez mikrofón: Ľudia berte si z družstva, čo sa dá, lebo vám neostane nič.

Vláda a ministerstvo poľnohospodárstva, tí od toho dávajú ruky preč. Tvrdia: „Družstvá, to už je privátny podnik“. Ale oni dali tomu zelenú. Načo schválili, že majetkové podiely sa budú vydávať v trvaní siedmich rokov. Páni poslanci, keď to schvaľovali, nevedeli o čo sa jedná (agropodnikateľ z okolia Nových Zámkov, 1998).

Záverom

Dekolektivizácia, ak vôbec možno nazvať na Slovensku tento proces dekollektivizáciou - ide skôr o transformáciu kolektívnej formy družstevného hospodárenia, nemá na Slovensku, podobne ako v iných postsocialistických krajinách jednoduchý a priamočiary priebeh. Priebeh transformácie, jej ekonomický efekt, morálne a symbolické dôsledky nového vlastníckeho režimu na sociálne vzťahy vo vnútri družstiev, ale i na život vidieckeho spoločenstva, sú v komparatívnej perspektíve silne diverzifikované. V širšej ekonomickej klíme, ktorá je momentálne na Slovensku pre poľnohospodárstvo málo priaznivá, smerujú poľnohospodári a družstevníci transformačný proces podľa vlastných viac alebo menej účinných stratégií. Ukazuje sa, že „neokolektivistické“ družstvá v rámci rozličných regiónov, i v rámci toho istého regiónu vstupujú do transformačného procesu z rozličných východiskových pozícií – ich pozadím sú i diferencované regionálne a lokálne historické, prírodné a pôdne danosti - a prechod k trhovej ekonomike riešia hybridným spôsobom kombináciou nových vzorov, zacielených na získanie profitu a kapitálu, so starými vzormi, zdedenými z predchádzajúceho predsocialistického alebo socialistického kolektivistického systému. Diferencované stratégie vedú k úspešnému, priemernému alebo zápornému výsledku i úmerne k profesionálnym, organizačným, adaptačným schopnostiam a etickým kvalitám manažmentu a špecialistov, ktorí majú vo vnútri družstva rozhodujúcejšiu pozíciu v pomere k síce početnej, ale záujmovo rozptýlenej skupine podielnikov a členov družstva.

POZNÁMKY

- 1 K ďalším poznatkom rurálnej sociológie na Slovensku pozri BLAAS 1996, KRIVÝ 1993, LAQUEMENT 1996, MAUREL 1996, NÁMEROVÁ 1997a, NÁMEROVÁ 1997b, WOLZ, BLAAS, NÁMEROVÁ, BUCHTA 1997.
- 2 Rurálna transformácia, dekollektivizácia, privatizácia, premeny vlastníckych vzťahov podnietili záujem zahraničných i domácich etnológov o ich priebeh a dianie v postsocialistických krajinách

- Európy. Porovnaj BRIDGER – PINE 1998, BUCHOWSKI 2000, DANGLOVÁ 1992a, 1992b, DANGLOVÁ – NÁMEROVÁ 1997, DANGLOVÁ 2001, 2002, Filipov I, 1998, Filipov II, 1999, HANN 1993, 1995, HIVON 1998, MAUREL 1996, 2000, PETRÁŇOVÁ 1996, PODOBA 1996, PRIEČKO 2002, SLAVKOVSKÝ 2002, STEWART 1998, SWAIN 1997, ŠKOVIEROVÁ 2002, VERDERY 1994.
- 3 Porovnaj *Plán rozvoja vidieka Slovenskej republiky pre implementáciu programu SAPARD* 1999, s. 10.
 - 4 V roku 2000 jacovské družstvo stále zamestnávalo 210 ľudí. Oproti počtu 644 z roku 1989 to však bolo výrazné zníženie. Topoľnícke družstvo v roku 2002 zamestnávalo 170 stálych a 25 sezónnych pracovníkov.
 - 5 Roľnícke živnosti v Cerovej-Lieskovom podľa štatistiky z roku 1930.

Vlastníci	Počet živností
do 10 a	1
od 10 a do 50 a	13
od 5 a do 1 ha	30
od 1 ha do 2 ha	34
od 2 ha do 5 ha	70
od 10 ha do 20 ha	11
od 20 ha do 30 ha	1
od 50 ha do 100 ha	2
od 100 ha do 200 ha	2

 In: *Kronika obce Cerová-Lieskové*, s.16-17.
 - 6 O stratégiách reštituentov na väčších pôdnych rozlohách porovnaj: DANGLOVÁ, NÁMEROVÁ, 1999: 336-339.
 - 7 Podľa Andersona je vzťah práva a ekonómie kľúčový a právnické vlastníctvo nemôže byť nikdy separované od ekonomickej produkcie alebo politicko-ideologickej sily ANDERSON 1979 (1974). Citované podľa HANN 1993: 315.

LITERATÚRA

- ANDERSON, P.: *Lineages of the Absolutist State*. London 1979 (1974).
- BLAAS, G.: "Emerging Rural Structures In Central and Eastern Europe - Heterogeneity Instead of Uniformity." In: *Slovak Sociological Review*. Spring 1996, I., s. 23-29.
- BOURDIEU, P.: *The Logic of Practice*. Stanford University Press. Stanford 1990.
- BRIDGER, S.; PINE, F.: „Introduction: transition to postsocialism and cultures of survival“. In: *Postsocialism and Regional Responses in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. London 1998, s. 1-15.
- BUCHOWSKI, M.: *Reluctant Capitalists: An Anthropological Study of Local Community in Western Poland*. Centre Marc Bloch, Berlin 1997.
- BUCHOWSKI, M.: *Rethinking Transformation. An Anthropological Perspective on Postsocialism*. Wydawnictwo fundacji Homaniora. Poznań 2001.
- BUCHTA, S.: „Regionalizácia Slovenska a trh práce.“ In: *Zemědělská ekonomika* 44, 1998 a, č.5, s. 219-224.
- BUCHTA, S.: „Slovenský vidiek – stres z budúcnosti“. In: *Zemědělská ekonomika* 44, 1998 b, č. 8, s. 359-364.
- DANGLOVÁ, O: „Roľnícka ekonomika v svetle hodnotových postojov“ In: *Slovenský národopis* 40, 1992 a, s. 241-251.

- DANGLOVÁ, O.: „Modernizácia a demodernizácia roľníckej ekonomiky.“ In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky výskumov v roku 1992*, Bratislava 1992b, s. 5-23.
- DANGLOVÁ, O. – NÁMEROVÁ, I.: „Roľník, družstevník, agropodnikateľ. Cesty privatizácie a podnikania v poľnohospodárstve na Slovensku“. In: *Sociológia* 31, 1999, č. 4, s. 323-340.
- DANGLOVÁ, O.: „Rurálna komunita v transformácii.“ In: *Slovenský národopis* 49, 2001, s. 279-299.
- DANGLOVÁ O.: „Konflikt ako sprievodný znak transformácie vidieka“. In: *Tradicia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Editor: Z. Škovierová. Stimul, Bratislava 2002, s. 34 – 46.
- Filipov I. Informatika katedry sociologie Fakulty sociálných vied University Karlovy v Praze. Praha 1998.
- Filipov II. Informatika katedry sociologie Fakulty sociálných vied University Karlovy v Praze. Praha 1999.
- HANN, C.M.: „From production to property: Decollectivization and the family – land relationship in contemporary Hungary“ In: *Man. The Journal of Royal Anthropological Institute in published quarterly for Fellows and Junior Fellows of Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 28, 1993, č. 2, s. 299 – 319.
- HANN, C.M.: *The Skeleton of the Feasts. Contributions to East European Anthropology*. Centre for Social Anthropology and Computing, University of Kent at Canterbury, 1995.
- HIVON, M. M.: „The bullied farmer. Social pressure as a survival strategy.“ In: *Surviving Postsocialism: Local strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, London 1998, s. 33-51.
- KRIVÝ, V.: „Sociokultúrne pozadie problémov transformácie na Slovensku.“ In: *Sociológia* 25, 1993, č. 4-5, s. 311-326.
- LAQUMENT, G.: „Otázka znovunabývání zemědělské půdy v nových německých zemích.“ In: *Původní a noví vlastníci. Strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě*. Praha 1996, s. 38-66.
- LONG, N.: „Globalization and localization. New challenges to rural research.“ s. 39-59.
- LUKAČKA, J.: *Jacovce 1224 – 1994*. Minor, Bratislava 1994.
- MAUREL, M.C.: „Strategie znovunabývání půdy a kapitálu v zemědělské půdě na území nových německých zemí.“ In: *Původní a noví vlastníci. Strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě*. Praha 1996, s. 13-36.
- MAUREL, M.C.: „Patterns of Post-socialist Transformation in the Rural areas of Central Europe“. In: *Region and Cities in the Global World*. Ed. Gy. Horváth. Centre for Regional Studies, HAS, Pécs, 2000, s. 141 – 158.
- NÁMEROVÁ, I.: „The Changing Nature of Rural Economies in the Slovak Countryside.“ In: *Zemědělská ekonomika*, 43, 1997 a, s.1-4.
- NÁMEROVÁ, I.: „Contemporary Slovak Society and Agrarian Reform.“ In: *Human Affairs* 7, 1997 b, č. 1, s. 77- 85.
- Plán rozvoja vidieka Slovenskej republiky pre implementáciu programu SAPARD*. Ministerstvo pôdohospodárstva Slovenskej republiky. Bratislava 1999.
- Obec Prašice. 1245 – 1995*. Zostavil J. Lukačka.. Pen Styl, Bratislava 1995.
- PETRÁŇOVÁ, L.: „Zdařené a nezdařené restituce v zemědělství.“ In: *Původní a noví vlastníci. Strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě*. Praha 1996, s. 67-76.
- PODOBA, J.: „Niekoľko poznámok k diskontinuite vo vývoji slovenského poľnohospodárstva a ekonomického myslenia.“ In: *Slovenský národopis* 44, 1996, s. 212-225.
- PRIEČKO, M.: „Politické a ekonomické faktory zániku kopaničiarskeho („vrchárskeho“) života na Kysuciach. In: *Tradicia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Editor: Z. Škovierová. Stimul, Bratislava 2002, s. 89 – 97.

- RADIČOVÁ, I.: „Sociálny potenciál podnikavosti a prijímania reformy.“ In: *Sociológia* 25, 1993, s. 403-416.
- SLAVKOVSKÝ, P.: „Spoločensko-politické zmeny na Slovensku po roku 1989 a ich dopad na ľudí v družstevnej poľnohospodárskej prvovýrobe.“ In: *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Editor: Z. Škovierová. Stimul, Bratislava 2002, s.77-88.
- STEWART, M.: „We should Build a Statue to Ceaucescu here«. The trauma of de – collectivisation in two Romanian villages.“ In: *Surviving Postsocialism: Local Strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Ed.: Bridger, S.; Pine, F. London, 1998, s. 66 – 79.
- SWAIN, N.: *Rural Transition Series. Working paper. No 45*. Liverpool 1997.
- SZELÉNYI, I.: *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary*. Polity Press, London, 1988.
- Štatistická ročenka SR 2000. Štatistický úrad SR. Veda, Bratislava 2000.
- ŠKOVIEROVÁ, Z.: „Ekonomické vzťahy v spoločenstve dediny a ich zmeny po 2. svetovej vojne.“ In: *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Editor: Z. Škovierová. Stimul. Bratislava 2002, s. 67-76 .
- ŠŤASTNÝ, Z.: „Niektoré hospodárske a sociálne problémy súvisiace s privatizáciou poľnohospodárstva na Slovensku. “ In: *Původní a noví vlastníci. Strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě*. Praha 1996, s. 77-86.
- VASARI, I.: „Beyond the Plan. Social Change in a Hungarian Village.“ In *Westview Special Studies on Soviet Union and Eastern Europe*. Westview Press, London 1987.
- Vištuk 750 rokov. 1244-1994*, bvr.
- VERDERY, K.: „The Elasticity of Land. Problems of Property Restitution in Transylvania.“ In: *Slavic Review* 53, 1994, č. 4, s. 1071 – 1109.
- WOLZ, A.; BLAAS, G.; NÁMEROVÁ, I.; BUCHTA, S.: *Changing Institutions and Organisations Affecting Agricultural Production in Transformation Process in Slovakia*. Research Centre for International Agrarian and Economic Development. Heidelberg 1997, s. 1-80.

DECOLLECTIVISATION AND THE STRATEGY FOR SURVIVAL OF POST-SOCIALIST AGRICULTURAL CO-OPERATIVE FARMS

Summary

Key aspects of the radical structural political and economic changes after 1989 are interlinked with a profound transformation of the rural environment and since then these processes have been constantly moulding all the specific features of rural microworld. Pointing out strategies for survival adopted by agricultural farms as the dominant type of agricultural institutions in former Czechoslovakia, the writer attempts to show the relation between changes carried out at the national level and those at the local one. She analyses differences in transformational processes of “neo-collectivist” farms and their conversion into co-operative farms of landowners or share-holders. She also attempts to describe different levels of adaptability to the free-markets laws and new economic mechanisms enabling application of more autonomous operations and more diversified economic procedures in order to gain profit and accumulate capital. Furthermore, she identifies factors predetermining and influencing the future of co-operative farms in terms of becoming prosperous, or preserving the status quo or going bankrupt. She relies on the results of case studies carried out in six different co-operatives in south-west and west Slovakia, which she compares with results of ethnographic researches done in other regions of Slovakia.

According to the author, the process of decollectivisation in Slovakia - in case it may be called decollectivisation at all - is rather a kind of reshaping collective forms of entrepreneurial activities. This development is not easy and straightforward; in this context, Slovakia does not differ from other post-socialist countries. The economic effectivity of transformation and moral and symbolic effects of the new system of ownership have deeply influenced social relations not only within the co-operatives but also in the rural community as a whole. From the point of comparative perspective, all of them appear to be very much diversified. In general, the economic climate does not very much favour the agricultural sector and farmers, including those in co-operative farms. However, despite their hard situation, they more or less successfully direct the transformation processes along their own guidance lines. In the background to the post-socialist transformation processes there is, next to many regional and local varieties of natural conditions, also the historical "heritage" of pre-socialist rural economy existing before the socialist directed economy model. This seems to be the reason why "neo-collectivist" farms, although they exist in the same region, enter the transformation processes from different starting points. Moreover, this may also be why they try to solve the transition to market economy applying a kind of hybrid procedure, which is a combination of the new models aiming at profit and capital making with the old ones inherited from the pre-socialist and socialist collectivist systems. Thus, the differentiated strategies may lead to successful or average or negative results in dependence on professional and organisational skills as well as on adaptability and ethic qualities of managers and professionals heading the farms. Their position is decisive when compared to that of owners or shareholders who are usually more numerous but have a much wider range of interests.

Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA 2/3181/24.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Mgr. Tatiana Podolinská, PhD.

Redakčná rada: doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Univ. Prof. Dr. Gyivicsán Anna, Dr. hab. (MR), doc. Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist (ČR), prof. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, DrSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (ČR), PhDr. Miroslav Válka, PhD. (ČR)

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r.o. P.O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

e-mail: sap@sappress.sk

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 52, 2004, Number 2

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 52, 2004, No 2

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 52, 2004, Nr. 2

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
THE ACADEMIC PRESS
